

Зінаїда БІЛОШКУРСЬКА
*кандидат юридичних наук, доцент,
Уманський національний університет.
Умань. Україна.*

Анастасія ПЛУЖНИК
*Здобувач 21-т групи інженерно-
технологічного факультету.
Уманський національний університет.
. - 314 с.*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ІНШОГО ПРИРОДООХОРОННОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», ч. 1 ст. 61 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», землі природно-заповідного фонду – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Земельний кодекс (1990 р.) землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, землі рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення об'єднав в одну окрему категорію земель, які розглядалися як землі спеціального призначення разом із землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони.

Чинний Земельний кодекс України вперше визнав ці землі різними категоріями земель.

Визначальним у понятті земель природно-заповідного фонду є формальний критерій: якими б цінними не були ділянки суші і водного простору з природоохоронного, екологічного, наукового, естетичного, рекреаційного боку тощо, лише ті з ними є об'єктами природно-заповідного фонду, яким надано відповідного статусу. І навпаки, ділянки, які вочевидь не мають істотної цінності, проте оголошені об'єктами природно-заповідного фонду, мають відповідний статус.

Слід звернути увагу, що землі природно-заповідного фонду одночасно можуть бути землями історико-культурного (ст. 6 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»), лісогосподарського призначення (ст.ст. 70, 85, 100 ЛК України), водного фонду (ст.ст. 5, 8, 9, 94 ВК України) тощо.

До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Аналогічний за обсягом перелік наведений у ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». Більш детальна класифікація об'єктів природно-заповідного фонду (а отже і земель фонду) передбачена у статті 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», де передбачений поділ об'єктів не лише на природні та штучні, а і на об'єкти загальнодержавного та місцевого значення, а також поділ об'єктів залежно від походження та інших особливостей.

На місцевості землі природно-заповідний фонду мають позначатися державними знаками та аншлагами відповідно до Положення, затвердженого наказом Міністерства охорони навколишнього середовища України від 29.03.1994р № 30.

Землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Деякі об'єкти природно-заповідного фонду та земельні ділянки, на яких вони розташовані, не підлягають передачі у приватну власність (ст. 4 Закону «Про природно-заповідний фонд України», а також положення ст.ст. 83, 84 Земельного кодексу України щодо земель, що не можуть приватизуватися). Між тим, відповідні землі теоретично все-таки можуть перебувати у приватній власності, якщо, наприклад, при створенні об'єкту природно-заповідного фонду земельна ділянка приватної власності (її частина) під об'єктом не була викуплена у державну власність.

Порядок використання земель природно-заповідного фонду визначається законом. Правовий режим кожного із об'єктів природно-заповідного фонду, вимоги щодо їх зонування визначаються розділом III (ст.ст. 15-38) Закону України «Про природно-заповідний фонд України», а також положенням про відповідний об'єкт або проектом організації його території, що приймаються

відповідно до наказу Мінприроди від 06.07.2005 №245 «Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України», наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Міністерства культури України від 20.02.1998 №21/46 «Про затвердження Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення».

Можна виділити такі особливості правового режиму земель природно-заповідного фонду. Із цільового призначення випливає заборона здійснення на землях природно-заповідного фонду будь-якої діяльності, що суперечить цільовому призначенню або може негативно впливати на стан об'єктів природно-заповідного фонду; у більшості випадків земельні ділянки вилучаються із господарського використання, або така діяльність суворо обмежується (ст.ст. 7, 9 Закону «Про природно-заповідний фонд України»).

Встановлений особливий порядок оголошення територій об'єктами природно-заповідного фонду (ст.ст. 51-55 Закону «Про природно-заповідний фонд України»). Створення об'єктів природно-заповідного фонду регламентується також Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» та «Про екологічну мережу України», Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» від 25.08.2004 №1094.

Здійснюється внутрішнє функціональне зонування земельних ділянок, коли для кожної із зон встановлюється диференційований режим використання, охорони і відтворення (наприклад, відповідно до ст. 18 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» територія біосферного заповідника поділяється на заповідну зону, буферну зону та зону антропогенних ландшафтів). Зонування здійснюється відповідно до положень про конкретні об'єкти природно-заповідного фонду.

Встановлений також пільговий режим оподаткування земель природно-

заповідного фонду земельним податком: відповідно до п. 1 ст. 12 Закону «Про плату за землю», майже всі об'єкти природно-заповідного фонду (крім мисливських заказників), звільняються від земельного податку.

За порушення правового режиму земель природно-заповідного фонду встановлена посилена відповідальність: у Кримінальному кодексі України передбачена кримінальна відповідальність за «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252), вчинення злочину на території природно-заповідного фонду є кваліфікуючою ознакою складу злочину «Порушення правил охорони надр» (ст. 240) та конститутивною ознакою складів злочину «Незаконна порубка лісу» (ст. 246) та «Незаконне полювання» (ст. 248). Встановлена також адміністративна відповідальність за порушення режиму об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91 «Порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду» КУпАП). Вчинення правопорушення на території об'єкта природно-заповідного фонду є підставою для застосування адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 77-1 КУпАП «Самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків». Ст. 65 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» встановлює особливості застосування цивільної відповідальності – шкода стягується на основі кадастрово-екологічної оцінки та спеціальних розмірів. Ст.ст. 7 та 9 Закону України «Про плату за землю» передбачають підвищені ставки земельного податку у разі невикористання земель природно-заповідного фонду за безпосереднім призначенням.

До земель іншого природоохоронного призначення належать земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність. Ч. 1 ст. 46 Земельного кодексу України визначає землі «іншого природоохоронного призначення» дуже нечітко, не даючи формальної відповіді, які саме земельні ділянки слід віднести до земель іншого природоохоронного призначення. Так само бланкетний характер має ч. 3 статті 46 Земельного кодексу України, яка стосується порядку використання (режиму) земель іншого природоохоронного призначення. До таких земель слід віднести охоронні зони,

що встановлюються навколо об'єктів природно-заповідного фонду (п. «а» ч. 1 ст. 112 Земельного кодексу України, розділ IV Закону України «Про природно-заповідний фонд України»). Території цих зон не належать до земель природно-заповідного фонду, проте мають особливий природоохоронний режим (ст. 40 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Ст. 55 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» також передбачає можливість резервування цінних природних територій для наступного заповідання із встановленням їх спеціального режиму. Ці території не можна віднести до земель природно-заповідного фонду, проте вони мають специфічний природоохоронний режим, що дозволяє віднести їх до земель іншого природоохоронного призначення. Так, наприклад, ст. 2 Указу Президента України «Про резервування цінних природних територій для наступного заповідання» від 24.04.1998 №374/98 передбачено, що на територіях, що резервуються, не допускається без погодження з Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України житлове, господарське, дачне будівництво, проведення меліоративних робіт, розорювання та заліснення цілинних і перелогових земель та інша діяльність, яка може призвести до знищення або руйнування цінних природних комплексів та об'єктів.

До земель природоохоронного призначення відповідно до ст.ст. 60-64 Земельного кодексу України відносяться також водоохоронні зони, прибережні захисні смуги та смуги відведення.

До земель іншого природоохоронного призначення також можна віднести водно-болотні угіддя, визначені відповідно до Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Постанова Кабінету Міністрів від 23.11.1995 №935 «Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення», від 29.08.2002 №1287 «Про Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення», наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.12.2002 №524 «Про затвердження структури, змісту і порядку ведення паспорта водно-болотного

угіддя міжнародного значення»).

До земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

Невичерпний перелік, який можна витлумачити для з'ясування змісту терміну природні лікувальні властивості, вжитого у коментованій статті, містить ст. 1 ЗУ «Про курорти». До таких властивостей віднесено мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Це визначення слід розуміти звужено, адже природні лікувальні властивості, що використовуються для профілактики захворювань і лікування людей, у тій чи іншій мірі має переважна більшість земель, проте особливості у правовому режимі мають лише ті земельні ділянки, щодо яких прийняті формальні рішення – щодо оголошення їх курортами або віднесення до категорії лікувальних (для водних об'єктів).

До земель оздоровчого призначення також можна віднести землі, зайняті водними об'єктами, віднесеними до категорії лікувальних, що знаходяться поза межами курортів. Перелік лікувальних водних об'єктів на підставі ст. 62 ВК України затверджений Постановою Кабінету Міністрів від 11.12.1996 №1499 «Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних». Згідно зі ст. 63 Водного кодексу України, такі об'єкти «використовуються виключно у лікувальних і оздоровчих цілях». Між тим, питання про режим земель під згаданими об'єктами поки що не отримало однозначного законодавчого і навіть доктринального вирішення.

Висновок. В перспективі велике значення для виконання природоохоронних завдань матиме створювана в Україні екологічна мережа (екомережа). Правовою основою для формування екологічної мережі в Україні є Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 та «Про екологічну мережу» від 24.06.2004. На даний час положення законодавства про

екологічну мережу практично не реалізуються, незважаючи на їхній надзвичайно великий потенціал для справи охорони природних комплексів та екологічних систем.

Список використаних джерел.

1. Земельний кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27). Редакція від 31.10.2025.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст.546. Редакція від 08.08.2025.
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст.502. Редакція від 04.04.2025.
4. Закон України «Про екологічну мережу України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 45, ст.502. Редакція від 31.03.2023.
5. Закон України «Про екологічну мережу». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 45, ст.502. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 5456-VI від 16.10.2012, ВВР, 2013, № 46, ст.640. Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2362-VIII від 22.03.2018, ВВР, 2018, № 17, ст.152 № 2849-IX від 13.12.2022.